

УДК.911.3

Кізюн А.Г.

ОПТИМІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ ПОДІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

В статті аналізуються шляхи поліпшення структури, раціональне використання, охорона сільських ландшафтів та можливість їх використання як туристичного ресурсу.

Ключові слова: сільські ландшафти, екореконструкція, екологізація, відродження села, українська культура.

В статье анализируются пути улучшения структуры, рациональное использование, охрана сельских ландшафтов и возможность использовать их как туристический ресурс.

Ключевые слова: сельские ландшафты, экореконструкция, экологизация, возрождение села, украинская культура.

The ways of structure improvement, rationalization development, the protection of rural landscapes and the possibility of their utilization as tourist resources are analyzed in this article.

Keywords: rural landscapes, ecological reconstruction, ecologization, rural revival, Ukrainian culture.

Сільським ландшафтам науковці приділяють мало уваги, хоча це один із важливих ресурсних елементів розвитку туризму в Україні, особливо сільського («зеленого» та аграрного) туризму. Серед вітчизняних вчених першими сільські ландшафти почали вивчати Л.І. Воропай та М.О. Куниця. Вони детально розглянули місце і роль сільських селитебних ландшафтів у структурі природокористування фізико-географічних районів Поділля.

З початку зародження система сільських поселень Поділля постійно удосконалювалась, села неодноразово міняли своє місцезонашування, зникали й знову відбудовувались, займаючи все нові й нові території. Ландшафтознавчі дослідження показують, що незалежно від строку існування й місця розташування – виникнення села завжди супроводжуються корінною перебудовою функціонуючого на його місці

природного ландшафту. Завдяки цьому, оптимізація сільських ландшафтів завжди є актуальною проблемою. Її вирішення частково розпочалося, але йде надто повільними темпами.

У тому, що українська культура за своїми витокami є переважно сільською, немає нічого такого, чого можна було б соромитися. Більшість нині передових і розвинутих націй починала своє сходження із землеробства. Землеробство ще з античних часів вважали одним із найшляхетніших занять. М. Цицерон називав його найкращим, найблагороднішим і найдостойнішим заняттям вільної людини, а М. Хайдеггер витлумачував феномен землеробства як символ мудрості та людської «укоріненості» [7]. В українському землеробському етносі напрочуд органічно поєднувалися етнічні та естетичні компоненти, тому й села завжди були чепурні, квітучі, веселі і багаті. Це не означає, що обов'язково необхідно повертатися до традиційного селянського укладу щоб зберегти, сільські ландшафти. Коли ми прагнемо до відродження села та землеробства, маємо залучати й використовувати те цінне, що було набуто народом (селянами) у минулому: його етнічну культуру, землеробський та екологічний досвід, звичаї тощо. Ігнорування здобутків минулого, наших історичних коренів, є таким же небезпечним, як і міфологізація їх. Звідси, для відродження українського, зокрема й подільського, села, приведення в порядок сільського ландшафту необхідно використовувати увесь набутий найкращий досвід з врахуванням їх розбудови у майбутньому. Шляхів для цього багато. Розглянемо окремі, на наш погляд найперспективніші, з них.

Поєднання «двох культур». Прикладом гармонійного поєднання «двох культур», традиційного й нового, є сучасна Японія з її принципом «вакон есай» (японський дух + західні технології). Якщо у нас часто відкидали набуто предками як непотрібне і все прагнули починати «з нуля», японці точно відчуючи зв'язок епох, наполегливо створювали свою сучасну культуру завдяки терплячому накопиченню їх складових. Унаслідок цього, сучасна високорозвинута держава не втратила почуття органічної єдності з природним довкіллям. І нині рік японця розбитий на сезони: сезон дощів, сезон милуванням цвітом сакури тощо. Звичайно, й вони зустрічаються з серйозними проблемами, але часто поєднання «двох культур» дає можливість їх вирішувати. Органічне поєднання традиційної і сучасної форми культур є, на наш погляд, ефективним засобом відродження й збереження подільського села, його своєрідного ландшафту та перспектив розвитку. У відродженні подільського села, відновлені та збережені його ландшафту шлях поєднання «двох культур» непростий. Він потребує детальних знань з історії, етнографії, архітектури, ландшафтознавства, екології, а також регіональних традицій і звичаїв, що притаманні кожному регіону України, зокрема й Поділля. Більше того, навіть у межах Поділля напрям (принцип) поєднання «двох культур» буде мати свої «відтінки» у кожному історико-географічному районі. Села Придністер'я за ландшафтною структурою, традиціями архітектури, способом будівництва і планування, звичаями людей суттєво

відрізняються від сіл Центрального Поділля та Середнього Побужжя. У відновленні їх оригінальної і в той же час традиційної для цих територій ландшафтної структури, поєднання «двох культур» є вирішальним. Це дасть можливість відновити й впорядкувати просторове різноманіття сільських ландшафтів. Частково це уже простежується. Зокрема, навіть села Подільських Товтр «образно» виокремлюються від прилеглих до них районів Подільської височини. У подальшому поєднання традиційного і нового у відновленні сільських ландшафтів Поділля найбільш чітко проявиться у Придністер'ї, Подільських Товтрах і Кременецьких горах. Значно повільніше цей процес проходитиме у селах Центрального і Східного Поділля та північних поліських районах, що зумовлено значною втратою минулих традицій та звичаїв у їх будівництві і формуванні ландшафтної структури. Можливо, одним з варіантів розвитку сіл, де будуть поєднані «дві культури» є створення показових поселень. Серед претендентів: с. Горошова і с. Колодрібка Тернопільської області, с. Лядова і с. Буша Вінницької області, с. Залуччя, Біле, Княжпіль Хмельницької області (усі на середньому Придністер'ї), с. Гуменці та с. Завалля у межах Кам'янець-Подільських Товтр, с. Медвідка – Прибузьке Полісся та багато інших (рис. 1).

Рис. 1. Села, відновлення котрих можливе завдяки поєднанню «двох культур»

Придорожні села. Села, що примикають до доріг, особливо автомобільних, або доріг, що проходять через села, мають значно більші перспективи для розвитку ніж ті, що віддалені від доріг. Корінна перебудова ландшафтної структури села спостерігається там, де дорога села «перерізає» і продовжує інтенсивно розширювати свої межі. У ландшафтній структурі села активно розвивається потужна дорожня ландшафтно-інженерна система з відповідною інфраструктурою – станціями обслуговування автомобілів, готелями, ресторанами, базарами тощо. У селах, що примикають до автомобільних доріг, крім названих структурних елементів, часто створюють оригінальні зони відпочинку на малих річках, ставках або у прилеглому лісі. Такі рекреаційні зони не лише прикрашають села, урізноманітнюють їх ландшафтну структуру, але й сприяють подальшому розвитку. У зв'язку з тим, що Поділля відноситься до регіонів України з найщільнішою дорожньою мережею і у майбутньому її перебудова буде суттєвою (програма входження у Європейську транспортну систему), перебудова придорожніх сіл теж буде суттєвою, що дасть можливість значно покращити і їх ландшафтну структуру. Це стосується лише сіл у яких дорожні ландшафтно-інженерні системи не будуть впливати на їх екологічний стан. В іншому випадку, такі села будуть поступово занепадати, або їх необхідно «переносити» на відповідну відстань від дороги.

Зростуть площі та кількість населення сіл, що приурочені до доріг обласного та районного значення (така тенденція уже спостерігається). Зміниться їх «образ»: села «втягнуться» вздовж доріг, інколи й на кілька кілометрів, можливе їх злиття. Подібне спостерігається у Польщі і її досвід можна використати у нас. Ландшафтна структура таких сіл чітко спланована: у центрі дорога з придорожньою неширокою (5-6 м) трав'яною або дерево-кущовою смугою, потім смуга присадибних ділянок зайнятих квітниками, декоративними кущами, мініводоймами, за ними жилі та господарські споруди, далі городи і на завершення – невеличкі сади, що примикають до сільськогосподарських угідь або лісових масивів. Частково така структура сільських ландшафтів уже почала формуватися, зокрема у Вінницькій області на ділянках доріг міжрайонного значення Немирів – Брацлав, Турбів – Стара Прилука, Липовець – Дашів тощо. З врахуванням польського досвіду розроблено проект раціональної ландшафтної придорожніх сіл ділянки «Немирів – Брацлав».

З екологічного погляду краще щоб дороги (крім місцевих) не проходили через села, або уже наявні були «винесені» з них. Там, де це можливо – дороги перебудовані і прокладені за межами села (с. Дорожне, с. Вороновиця Вінницької області, с. Ружичанка, с. Адамівка, с. Ленківці Хмельницької області та ін.).

Село як музей під відкритим небом. Є два шляхи реалізації цього проекту: перший – на заздалегідь вибраному місці відбудувати заново українське село; друге – провести реконструкцію наявного. За попередніми підрахунками собівартість другого проекту у 1,5-2 рази менша. Перший

проект уже реалізований на Волині. Тут неподалік від Луцька, під відкритим небом відтворене життя українського села XIX сторіччя. Подібні музеї уже функціонують (приклад – Пирогово під Києвом), але на противагу їм, тут усе наближене до дійсності. Працівники музею постійно живуть у музейних будинках, печуть хліб, обробляють землю стародавніми знаряддями, доглядають за свійськими тваринами й, загалом, ведуть господарство за правилами 200-річної давнини. Більше того – відвідувачі мають можливість не лише усе побачити, але й взяти участь: з плугом вийти в поле і працювати, а після поїсти вареники, деруни або козацький куліш. На Полтавщині віддали перевагу першому варіанту – відтворили знаменитий гоголівський хутір біля Диканьки. Тут можна побачити хутірські хатки, ставок (навіть порибалити), отримати справжнє задоволення від полтавських галушок. І на Волині, і на Полтавщині, за відносно невеликі гроші можна відчути себе селянином позаминулого сторіччя й отримати хоча би приблизне уявлення про сільські ландшафти минулих сторіч, побут, працю та, частково, звичаї. На Поділлі у музей під відкритим небом поступово перетворюється село Буша Вінницької області.

Часткова музеєфікація села. За ландшафтною структурою села неоднорідні. У кожному з них, виділяються окремі території (місцевості), які у селах часто називають «куточками». Ці «куточки» інколи мають власні назви: «за греблею», «під гаєм», «біля млину» тощо. У кожному з них обов'язково є, або був (можна відновити) якийсь оригінальний природний або антропогенний об'єкт, що підлягає, або можна взяти під охорону. Такі об'єкти необхідно перетворювати в заповідні, виділяти їх як такі, що мають культове, історичне, виховне, естетичне тощо значення для цього села. Серед таких об'єктів можуть бути церкви, стародавні городища й вали, млини на річках, «стілки» з геологічними відслоненнями, різноманітні пам'ятки, просто стародавні садиби тощо.

У межах села поступово формується своя система заповідних урочищ, що допоможе оптимізувати сучасні, часто занедбані сільські ландшафти. Ці заповідні урочища – «куточки» можуть також бути тематичними й, наприклад, повністю відтворити історію села у різні періоди його розвитку.

Створення у селах спеціалізованих музеїв. Цей шлях оптимізації сільських селитебних ландшафтів вибрали країни Балтії. У Литві славу й красу селу Моседіс приніс створений тут музей литовського каменю. Формувати музей почав сільський лікар В. Інтас. Зараз біля лікарського дому п'ять тисяч каменів. Деякі експонати колекції сягають 25 тонн вагою. Тут є вапняки, пісковики, граніти і навіть брили вулканічного походження. Між ними – квіти, привезені з Паміру, Алтаю, Узбекистану, Туркменії, Кавказу. У водоймі цвітуть кали та лілії.

Колекція лікаря В. Інтаса виявилася настільки вдалою і красивою, що незабаром усе село «захворіло» тихим збиранням. Тепер у Моседісі на вулицях, у скверах, біля багатьох будинків лежать значних розмірів камені. Село є справжнім музеєм під відкритим небом, а на основі зібрання В.

Інтаса створюється музей каменю на березі річки Бартуви. Подібний музей можна створити в подільських селах Придністер'я та Побужжя. Тут з давніх-давен камінь відігравав і відіграє важливу роль у будівництві, створює архітектурний колорит сіл. Приїжджих часто вражають оригінальні тераси й огорожі, криниці і ворота, сходинок до будівель, столи та лави з пісковика, вапняку і граніту. Вдивляючись у ці витвори місцевих майстрів-каменярів і забуваєш, що вони зроблені з досить твердого матеріалу, а потемнілі форми нагадують – цей промисел прадавній.

З плином часу і розвитком цивілізації відпадала потреба в кам'яних виробках для домашнього вжитку. Все більше застосовується бетон та залізо. Вироби з каменю залишилися як реліквії і, звичайно, потребують зберігання у відповідних музеях. На жаль, до цього часу музею подільського каменю не маємо. На Придністер'ї багато сіл могло б мати музеї. Тут можна зібрати не лише чудові композиції з різних видів каменю, але й зберегти чудові форми вивітрювання, на які так багате Придністер'я і які так часто гинуть у кар'єрах або в результаті обвалів. У Вінницькій області такими селами-музеями могли б стати, зокрема, Миролюбівка, Буша, Лядова, Вищеольчедаїв, Печера, Губник, у Хмельницькій області села Жванець, у Тернопільській. У селі Буша такі роботи уже розпочалися і враховуючи його історичне минуле, це село поступово перетворюється в спеціалізований музей під відкритим небом.

Інвестиційні проекти та реконструкція сіл приватними особами. Це один із своєрідних шляхів відновлення села. Своєрідність в тому, що на фоні тривалого запустіння сіл, в окремих з них, на викуплених за безцінь колишніх фермах, створюються сучасні розкішні ранчо. Вкладених у це ранчо (чи щось подібне) грошей вистачило б для реконструкції та відновлення 2-3 подібних сіл. Та й сільських людей на ранчо працює мало. З одного боку такі «маленькі розваги» олігархів прикрашають села, або їх окремі куточки, з іншого – ще більше підкреслюють сучасне зубожіння сіл, психологічно травмують сільських жителів. Безперечно, що у створенні таких сучасних закладів розваг чи задоволення хобі немає нічого поганого, але якщо при цьому їх власники дбають й про села та їх жителів.

Інший підхід, коли житель села – олігарх, відновлює або частково реконструює своє село з урахуванням його традиційної структури та розбудовує окремі «куточки» (с. Баланівка Вінницької області), будує нові сучасні села. Зараз, особливо у віддалених селах, багато покинутих житлових будівель, розвалених ферм, колишніх тракторних станів, навіть невеликих заводів з виробництва цегли, каоліну, складських приміщень, пилорам тощо. Інколи враження таке, що тут без додаткових зусиль можна знімати фільми про війну або страхи. Будь-який психолог скаже, що жити на фоні цих руїн шкідливо. Занедбані й покинуті будівлі в селах призводять до своєрідного «візуального отруєння» людей. Будь-яке відновлення села хоча й можливе частинами, але завжди повинно бути повним, продуманим й з врахуванням перспектив його майбутнього

розвитку.

Проектів оптимізації сільських ландшафтів Поділля може бути багато. Зокрема, спостерігається відродження сіл, де активно розвивається так званий «зелений» туризм. Досвід в інших, особливо в гірських регіонах України уже є, а на Поділлі необхідно лише врахувати регіональні особливості природи, звичаї й традиції. Цей процес уже розпочався і «зелений» туризм поступово розвивається у селах Губник, Канава, Гармаки Вінницької області, Горошова, Кривче, Іване Золоте в Тернопільській області та багато інших. Ще один із шляхів – *переорієнтація господарської діяльності* жителів сіл. Зокрема, замість вирощування традиційних для Поділля видів сільськогосподарської продукції – зернових, цукрових буряків, кукурудзи тощо, вирощувати лікарські рослини, пальметні сади, розвивати різноманітні подільські промисли: гончарство, вишивку, плетіння з лози, виробництва з каменю, дерева тощо. Реалізація цих та інших шляхів відродження подільських сіл оптимізація їх ландшафтної структури займе час і потребує значних коштів. Цей процес уже розпочався. Можливо, прагнення створювати (особливо останнім часом) музеї (навіть приватні) просто неба, пояснює підсвідоме намагання до відродження власної автентичності, ностальгія за батьківською хатою у рідному селі.

Висновки. Шляхів оптимізації сільських ландшафтів Поділля багато. Їх реалізація займе час і потребує значних коштів. Але розвиток туристичної індустрії України має великі перспективи, зокрема сільський туризм, тому розпочинати таку діяльність необхідно.

1. Воропай Л.И., Куница М.Н. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подольи. – Черновцы: ЧГУ, 1982. – 90 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
3. Денисик Г.І., Чиж О.П. Лісостепові полісся. – Вінниця: Теза, 2007. – 210 с.
4. Кізюн А.Г. Сільські селитебні ландшафти: суть і проблеми // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 13. – С 42-45.
5. Кізюн А.Г. Сільські селитебні ландшафти Поділля: проблеми оптимізації // Фізична географія та геоморфологія. – К.: Обрії, 2008. – Вип. 54. – С.153-156.
6. Кізюн А.Г. Сільські ландшафти Поділля Автореф. дисертації. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2011.
7. Кисельов М.М. Національне та екологічне: сфери перетину / М.М. Кисельов // Збереження природної, історичної та культурної спадщини як фактор формування національної свідомості. – Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2005. – С. 5-18.